

Slikar Mihailo Vrbica

Stanka Tanja Đurović

muzejski savjetnik Muzeja i galerija u Titogradu

Izlaganje sa znanstvenog skupa — 75 Vrbica

Prošlo stoljeće u Crnoj Gori (dakle XIX vijek) bilo je ispunjeno borbom Crnogoraca za oslobođenje i nacionalnu nezavisnost koju najzad dobijaju krajem vijeka. Tek tada počinju da se stvaraju uslovi za intenzivniju i svestraniju likovnu djelatnost vezanu prvo za boravak i rad stranaca, zvanih *izvanjaca*, okupljenih prije svega oko dvora kralja Nikole. Njihovim dolaskom likovno stvaralaštvo se podstiče i oživljava nakon dugog stagniranja nastalog neprekidnom borbom sa daleko nadmoćnijim neprijateljem. Crnogorsko viteštvo izaziva i divljenje drugih slobodnih naroda Evrope i svijeta, naročito umjetnika, među njima slikara, koji često i duže borave u Crnoj Gori. Oni slikaju crnogorske ratnike, ugledne ličnosti, a svojim velikim kompozicijama istorijskog karaktera glorifikuju Crnogorce i pričaju o njihovoj borbi.

Znatan dio portreta i istorijskih slika ostavili su tada Teodor Valerio, Ferdo Kikerec, Čeh Jaroslav Čermak, Vlaho Bukovac, Paja Jovanović... čija se reprodukovana djela i danas susreću u mnogim crnogorskim kućama.

Naravno, njihov uticaj je imao i ogroman značaj na formiranje prvih likovnih stvaralaca i njihovo umjetničko shvatanje, koji su se već počeli javljati u Crnoj Gori kao pioniri savremene umjetnosti, krčeći još neotkrivene i zamršene staze nove umjetnosti, čineći ujedno i prve krupne korake u stvaranju moderne likovne koncepcije, uspostavljanju nasljeđa i kontinuiteta zamrllog dugi niz godina i desetljeća.

Ti prvi i rijetki crnogorski slikari, školovani po svjetskim metropolama, na akademijama poznatim i uglednim, otkrivali su Crnoj Gori nove svjetove, palili prve umjetničke baklje, izgrađivali polako i sigurno svoju umjetnost i tradiciju, donosili bogatstva humanog stvaralačkog nadahnuća, osvajali riječju puteve sopstvene likovne stvarnosti, predavali ih potom mladim iz godine u godinu, iz generacije u generaciju sve do danas, kada u Crnoj Gori živi i stvara u punom za-

Mihailo Vrbica jedini je slikar Crne Gore sa završenom moskovskom Akademijom. Bio je slikar na dvoru kralja Nikole, a poslije prvog svjetskog rata oduzeto mu je zvanje profesora, rano je umirovljen, a neshvaćen i zaboravljen umro je 1937. godine. Suvremena likovna kritika ne može šutke preći preko ovog neistraženog, ali nadasve vrijednog opusa pejzaža, portreta i figuralnih kompozicija.

nosu i zamahu jedna darovita i školovana mladost, koja je proširujući svoje vidike i stvaralačke mogućnosti, spremna da ih prenese već u treći milenijum, u 21. vijek.

Dokle u ostalim jugoslovenskim područjima oko 1900. godine prodiru novi i svježiji vjetrovi i već impresionizam kao nova umjetnost osvaja sebi put, dotle na tlu Crne Gore vlada akademski realizam, uslovljen ne samo djelatnošću stranaca umjetnika već i ondašnjim naručiocima, koji su bili zadivljeni shvatanjima umjetnosti paradnih portreta i kompozicija sa temama iz nacionalne istorije, zapostavljajući gotovo potpuno druge slikarske teme. Pejzaž, mrtva priroda i druge žanr-scene bile su nezamislive i sasvim neprihvatljive. Tek tu i tamo činili su se prodori i u tom smjeru, ali i izbjegavale one ideje koje je donijelo novo vrijeme, a koje su došle do punog izražaja već 1904. godine na Prvoj jugoslovenskoj izložbi, organizovanoj u Beogradu.

Ako se izuzmu Anastas Bocarić, Špiro Đuranović i Marko Gregović, slikari koji se krajem vijeka pojavljuju kao vjesnici početaka crnogorske moderne umjetnosti, ali koji tada najvećim dijelom djeluju u Boki i Primorju, dakle van Crne Gore — pod Austrijom, to se dolaskom slikara Mihaila Mila Vrbice iz Rusije 1900. godine, sa završenom Moskovskom akademijom, organizovanije intenzivira rad na polju likovne djelatnosti i umjetnosti uopšte. Sada se može govoriti ne samo o pravom začetku već i o trajnom opredjeljenju za formiranje savremene likovne umjetnosti u crnogorskim krajevima, dok njega možemo označiti međašem starog i novog, začetnikom umjetnosti novog vremena i novog duha.

Veljko Đurić, istoričar umjetnosti, u svojoj knjizi: *Slikari i vajari iz Crne Gore (1900—1960)* u izdanju Umjetničke galerije, Cetinje 1964, koja kao prva i jedina monografija crnogorske umjetnosti predstavlja ujedno i potpuniji istorijskoumjetnički pregled Crne Gore, za njega, pored ostalog, piše: *Pojava ovog mladog*

152. Mihailo Vrbica, Portret Vladike Danila, ulje

slikara (Mihaila Vrbice) koji je u Rusiji, kao crnogorski stipendista završio umjetničku stručnu školu, a docnije i Visoku slikarsku akademiju, predstavlja veliki napredak u širenju likovne kulture u Cetinju, a posebno u djelatnosti na polju razvoja slikarstva u Crnoj Gori.

* * *

Mihailo Milo Vrbica rođen je u uglednoj porodici Sava Vrbice, komandira crnogorske vojske, u Njegušima podno Lovćena, 1873. godine. Školovanje započinje u rodnom mu mjestu, a nastavlja u Podgorici (Cetinju) i Nikšiću, gdje 1886. godine završava s odličnim uspjehom vojnu (pješađijsku oficirsku) školu, što je bio nastavak porodične tradicije. Ali Vrbica ubrzo dobija državnu stipendiju i odlazi u Rusiju, pa u Moskvi završava prvo 1896/7, školu živopisa художественного общества sa zvanjem učitelja, a potom nastavu naučnog odjeljenja i umjetničkih vještina na velikoj školi živopisa, skulpture i arhitekture Moskovskog umjetničkog društva 1899/1900. godine sa zvanjem akademskog slikara i profesora gimnazije. Time stiče i pravo potomstvenog počasnog građanina Rusije. Diplomom mu je potpisao moskovski general gubernator, veliki knjaz Sergejje Romanov, stric cara Nikolaja.

Đak Sime Matavulja tokom gimnazijskog školovanja, a vojni pitomac vojvode Janka Vukotića, pokazao se kao talentovan i veoma uspješan školarac a potom i student i na Moskovskoj akademiji. U dva maha na akademijinim konkursima—izložbama, prvo školske 1898/99, a zatim i 1899/900, odlikovan je srebrnim me-

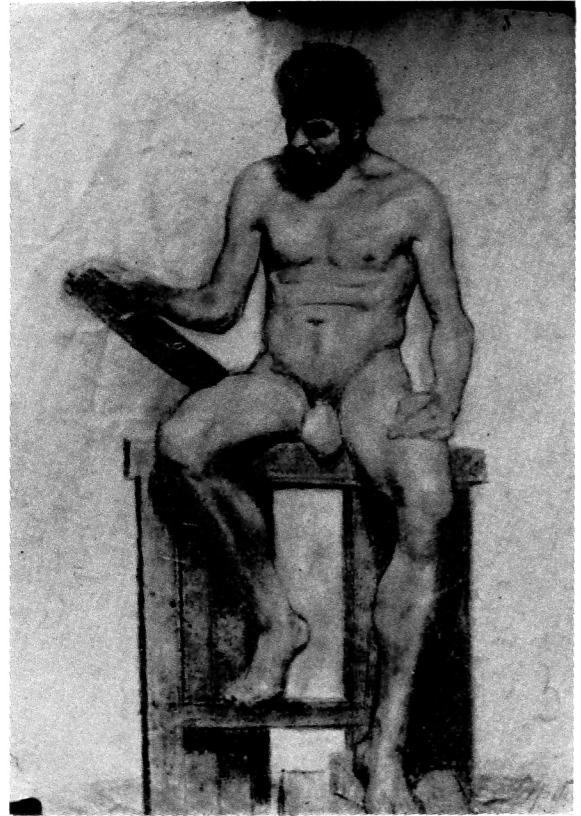

153. Mihailo Vrbica, Mališa Tatar, ulje

daljama za umjetničku studiju *Akt bojama* i za sliku crnom kredom, kako stoji i u svjedočanstvu visoke škole.

Sa takvim kvalifikacijama, po povratku u zemlju, kao državni pitomac stupa u službu profesora crtanja velike gimnazije, a jednovremeno i u ženski, Djevojački institut carice Marije na Cetinju. Za svoj rad i tu dobija pismene i usmene pohvale. Kao cijenjeni umjetnik i pedagog, postaje i slikar na dvoru kralja Nikole, koji ga je za umjetničke radove odlikovao ordenom za revnost i Danilovim krstom — najvećim odličjem tadašnje Crne Gore. No, ubrzo dolazi u sukob sa kraljem, pa napušta Cetinje i odlazi u Zaječar 1905. godine, gdje biva postavljen za nastavnika velike gimnazije. Prilikom posjete zaječarskoj gimnaziji kralj Petar je obišao i slikarov atelje, pohvalio mu radove i zainteresirao se za umjetnika, lično ističući svoje divljenje. Vrbica je tada islikao i ikonostas u zaječarskoj katedrali, za koji se pretpostavlja da je nastradao tokom I svjetskog rata.

Već 1908. godine Mihailo Vrbica ponovo je u Crnoj Gori. Ondje dobija zvanje profesora (kao unapređenje), a jubilarne 1910. neposredno pred Balkanski rat proizveden je u čin oficira narodne vojske. Sve do kapitulacije Crne Gore ne prekida rad prvog profesora crtanja u Podgoričkoj gimnaziji. Po izbijanju ratova aktivno učestvuje u borbama za oslobođenje i nekoliko je puta odlikovan. Jedno vrijeme tokom I svjetskog rata provodi u zarobljeništvu u Baldagasonu — Mađarska. Po završetku rata Vrbica nastavlja pedagoški rad u Podgorici, a kasnije u Danilovgradu, Beranima i Ko-

154. Mihailo Vrbica, *Portret djevojčice, ulje*155. Mihailo Vrbica, *Muški akt, olovka*

lašinu, odakle odlazi u Pančevo i Beograd, gdje umire 1937. godine, neshvaćen i nepriznat. Čak mu je nakon ujedinjenja oduzeto zvanje i plata profesora, a on vraćen u rang učitelja, što ga je tjeralo da mnoge godine provede u siromaštvu i traženju pravde za učinjenu mu obespravljenost i rano, prijevremeno penzionisanje, što ga je iscrpljivalo, odvlačilo od slikanja i nanosilo mu bol. Tek pred smrt uspio je u Zagrebu da ponovo nostrificira profesorsku diplomu iz Moskve, pošto je prethodno u Beogradu bio odbijen.

Tako, u stalnoj bježaniji, lutanju i progonstvu, mada veoma plodan slikar, njegovo djelo sa bezbroj umjetničkih radova razasuto je i ostalo po mnogim krajevima Rusije, Srbije, Bosne, Hercegovine, Primorja i Crne Gore, po mnogim znanim i neznanim privatnim, državnim i drugim zbirkama, od kojih su mnoga za uvijek izgubljena. Među njima su i dva značajna portreta nagrađena medaljom 1907. godine na Velikoj balkanskoj izložbi u Londonu, a mnoga i domaćim priznanjima i odlikovanjima.

Ipak, ostao je sačuvan izvjestan broj slika, na osnovu kojih se može pouzdano govoriti o njegovom slikarskom djelu, njeovim umjetničkim shvatanjima i značaju, uostalom više nego o trojici umjetnika njegovih prethodnika i savremenika, koji su se školovali takođe na strani: Bocarić u Atini, Đuranović u Kijevu a Gregović u Beču.

* * *

Kao prvi i jedini crnogorski slikar sa Moskovskom akademijom, Mihailo Milo Vrbica, umjetnik ši-

rokog obrazovanja i raskošnog talenta, stvorio je slikarstvo raznovrsne tematike i značajne vrijednosti. Prije svega širinom slikanih tema izdvaja se od dotadašnjih umejtnika koji djeluju na tlu Crne Gore. Radio je portrete, figuralne kompozicije, pejzaže i aktove, što je za ono doba bila prava rijetkost.

Kao vrstan crtač iskazuje se kompozicijama sa tematikom iz nacionalne istorije, ali i nizom značajnih portreta od kojih se pored vojvode Vukana i arcibiskupa Milinkovića, ovjenčanog medaljom u Londonu, ističu i portreti Petra Petrovića Njegoša (rađenog povodom 100-godišnjice njegovog rođenja), vladike Danila, kralja Nikole (povodom krunisanja), vojvode Miljana i drugih uglednih Crnogoraca. Dosta ih je radio i po narudžbi, ponekad i u akvarelnoj tehnici (portret Andrije Markuša), tako da ih i do danas ima sačuvanih u mnogim crnogorskim i ne samo njihovim kućama i porodicama, koje ih ljubomorno čuvaju u svojim domovima, a mi ih kao prave bisere srećemo i nalazimo među njihovim dragocjenostima. Pored umjetničke vrijednosti ti portreti pretenduju i na vjernost sa likom koji se slika.

U početku slikar Vrbica koristi tamnu gamu i paletu zelenih i smeđih tonova, karakterističnu za njegove velike istorijske kompozicije (Ranjeni Crnogorac, Ropstvo vladike Danila i Osvajanje Nikšića, zbog koje i dolazi u sukob sa crnogorskim knjazom) slikanih u duhu vremena i likovne koncepcije koja je bila vladajuća u tadašnjem crnogorskom likovnom okruženju, kada je crtež bio primaran, dominantan i vrlo značajan

156. Mihailo Vrbica, *Dvojni muški akt, olovka*157. Mihailo Vrbica, *Kraj prozora, ulje*158. Mihailo Vrbica, *Portret starca, ulje*

u vještini slikanja portreta, ali se ogleda i u drugim žanrovima.

U ranom periodu Vrbica je uradio i neke samostalno psihološke studije i alegorijske scene priložene đачkom Akademskom umjetničkom društvu 1896. godine u Moskvi: *Tuga, Gordost, Prezir, Stid, Ludilo, Gnjev, Strah, Očajanje, te Božji sud, Primirenje krvne osvete, Zbogom...* — studije u skici, na kojima dolazi do izražaja njegov crtački talenat, neposrednost umjetničkog govora i lakoća likovnog iskazivanja. Iz tog vremena, vremena njegovog školovanja u Rusiji, sačuvano je nekoliko muških aktova—crteža, izvanrednih studijskih vježbi, od kojih je jedan bio izložen prošle godine u Titogradu povodom 80 godina Gimnazije, gdje je bio prvi profesor crtanja. Sa finim likovnim osjećanjem za liniju i crtež, za svjetlost i sjenku, posebno sa poznavanjem anatomije, crtež i danas skreće pažnju kao djelo senzibilnog osobenog crtačkog karaktera, neprolaznog umjetničkog trajanja. Na istoj izložbi prikazan je izuzetno vrijedan *Portret Starca*, ruskog mužika, rad na platnu, nastao u vrijeme mladosti, ali koji nam odaje već zrelog umjetnika, prefinjenog kolorita i likovnog tretmana, sa finim smislom za raspored boja i svjetlotamnih partija. Prigušenih zelenih i smeđih tonova kroz koje zaiskri razigrana svjetlost okera pastoznih širokih ali i kratkih gustih namaza i psihološke tenzije, ovo platno (koje zrači otmenošću i svečanošću kao da je sišlo sa zida zbirke starih majstora Luvra) možemo svrstati među vrijedne i rijetke — antologijske primjerke, kao dragocjen prilog našoj umjetnosti s kraja prošlog i početka ovog stoljeća.

Mihailo Vrbica radio je i u akvarelnoj tehnici čak i portrete. Jedan takav bio je izložen prošle godine na pomenutoj izložbi u Titogradu. Na njemu je vrlo zanimljivo urađen pejzaž u pozadini lika, slikan lako-

ćom, s naglašenim smislom za građenje planova. Odiše atmosferom svjetloplavih tonova i prozračnošću kolorita. Teško da se gotovo i danas može tolikom svježinom, osjećajnošću i spontanošću naslikati pejzaž.

Ne samo u fonu portreta, pejzaž slikara Vrbicu interesuje prije svega kao samostalni motiv, kao likovna kategorija kojom se iskazuje umjetnik bez pritisaka naručioca ili svečarskog radnog zadatka. Oslobođen akademskog realizma, novim tretmanom u pristupu slici, tu on ide korak dalje, smjelije otvara paletu, linija je meka i utapa se u atmosferu slikanog predjela. Očigledno slikar izlazi iz tame ateljea, njegov umjetnički impuls vibrira slobodnije i raskošnije. Reklo bi se prihvata novu vrijednost slike i elemente karakteristične za početke i prvu polovinu 20. vijeka. Skadarsko jezero, *Pogled na Topolicu, Belveder, Barski pristan* ili *Đinovo brdo* samo su neke od takvih slika. On je, dakle, prvi slikar koji obrađuje crnogorski pejzaž.

Ranjeni Crnogorac, prodat u Moskvi na izložbi, *Stari pisar, Kraj prozora, San Vuka Mandušića* i još neka platna govore i o drugim žanr-temama koje su interesovale ovog, svakako zanimljivog i osobenog majstora štafelajnog slikarstva. Posebno rad *Pred štafelajem* ukazuje na sasvim nov i moderan rukopis, na neobičnost umjetnikovih shvatanja, koje se bitno razlikovalo od dotadašnjeg likovnog tretmana i koncepcije, iskače iz njihovih okvira i, sudeći po njemu, može se ustvrditi da predstavlja preteču nove likovne forme i savremenog potpuno modernog izraza. Jer ovim platom, kao da je slikar otišao i iz okvira impresionističkih ideja, zakoračio dalje ka ekspresionističkoj ekstazi širokih sočnih, ali mirnih, potpuno svijetlih namaza četke i slobodnijeg tretmana forme. Djelo je zaista fascinantno i više nego avangardno za vrijeme u kojem je nastalo. No, ovo je izazov za širu analizu njegovog

159. Mihailo Vrbica, Pejzaž, ulje

djela, koju zbog vremenskog ograničenja danas ne možemo proširiti.

Ipak zaključimo: Djelo Mihaila Mila Vrbice predstavlja trajnu vrijednost i vezano je, prije svega, za formiranje crnogorske likovne umjetnosti pa i šire. Ono se preselilo, istina manjim sačuvanim djelom, u muzeje i galerije, kao nasljeđe koje traje i priča istoriju prvih saznanja, od akademskog tretmana i načina slikanja preko izvanrednih svjetlijih partija prostora i atmosfere slike, njene likovne strukture do slika urađenih često veoma slobodno, gotovo impresionistički sa elementima ponekad čak i ekspresionističkim, kao prethodnica buduće velike umjetnosti.

* * *

Zbog svega toga značaj Mihaila Vrbice je nezaobilazan, prije svega za likovnu kulturu i istoriju, za umjetničku valorizaciju Crne Gore, kao stožer i markantna pojava na razmeđu dvaju stoljeća.

S toga je čudno i, u najmanju ruku, neshvatljiv odnos jednog dijela likovne kritike u Crnoj Gori koja, istina, tek zadnjih dvadeset godina, prelazi ćutke preko njegovog djela. U čemu je problem? Ostajemo bez odgovora. Naime, kako je moguće izložbu Crnogorske umjetnosti prve polovine 20. vijeka organizovati i šetati po zemlji i svijetu 70-tih godina, a da ni riječju, niti makar jednim djelom, ne bude zastupljen slikar i profesor Mihailo Vrbica. Štaviše, prošle godine u *Pobjedi* se pojavljuje članak sa *pretenzijama* ocjene *pravih* vrijednosti, ali koji se neuko, neprofesionalno, nenaučno obrušava na umjetnički rad ovog plodnog i veoma zaslužnog slikara, sa premnogom netačnih podataka. Neobaviješteno se tvrdi da Vrbica nije slikar od značaja, (kakve li ironije), već da je njegova važnost isključivo vezana za pedagoški rad kao profesora crnogorskih gimnazija. Dakle, govori se, ipak o njemu iz nekakvog osjećaja neizbježnosti, zbog kojeg se ne može olako preći preko imena Vrbice, ali na nedostojan i aljkav — neodgovoran način. Zar je morao i nakon smrti Mihailo Vrbica doživjeti istu sudbinu kao i onda kada ga je u bivšoj Jugoslaviji, Ministarstvo prosvete u Beogradu,

vratilo u rang učitelja, poništavajući mu, nepravedno zbog političkih nesuglasica, zvanje i diplomu profesora i akademskog slikara, stečenog na uglednoj visokoj školi jedne od svjetskih metropola, a priznatog mu još u tadašnjoj Crnoj Gori.

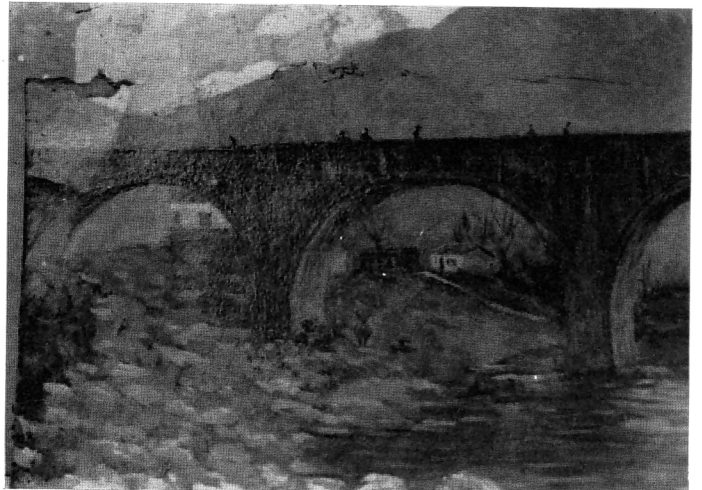
Eto, to zadnjih godina upravo radi i dio crnogorske kritike i to one iste koja ga je uvažavala i koja mu je uostalom i dala pravi značaj i vrijednost, ono što uistinu i jeste. No, čini se, u opštoj krizi duha i neprofesionalizma, likovna kritika, naravno ne sva na sreću, gubi sada orijentaciju i plaća svoj danak uplićući se u mutne vode koje ne donose ništa dobroga, degradirajući tako sebe na osrednje vrijednosti i marginalnu značajnost.

Nije to samo slučaj sa ovom ličnošću, koja se sama izborila djelom za svoju vrijednost i valjanost već to se radi i prilikom vrednovanja i ocjenjivanja i drugih važnih događaja, koji protiču, na žalost, mimo kritike i njene pažnje. Moramo se zapitati šta se to sa nama dešava, zašto često akcentiramo samo ono od čega imamo neposredne koristi, ponekad zaboravljajući naše načelo istinoljublja i misije koju, ne samo da treba već moramo ispuniti, ocjenjujući bez proračuna ili hira, bez manipulacija ili jeda, sve ono što vredi, što podnosi ispit vremena i sadašnjosti, epohe u kojoj je stvoreno, a vrijeme ga je samo potvrdilo — nikako osporilo.

Pitanje koje zaslužuje više vremena i prostora, šire razmatranje i analizu, od onih socioloških, kulturoloških, pa sve do suštinskih, profesionalnih, istorijsko-umjetničkih. Ono može biti tema za sebe, možda već našeg sljedećeg kongresa. Jer pitanje tek naznačeno, otvoreno traži odgovor, ako ne danas i ovdje, a ono bar nekom drugom, što skorijom prilikom.

Vratimo ugled i dostojanstvo likovnoj kritici, a samim tim i sebi. Dužni smo to pred vremenom koje će nas preteći, koje je već došlo.

160. Mihailo Vrbica, Krajolik, ulje

161. Mihailo Vrbica, *Pred štafelajem*, ulje

23. Sv. Jovan Damaskin i druge duhovne slike u Katedrali u Zaječaru.
24. Nikola Vukotić — portret, i port. dr Mil. Petrovića
25. Karadorđe, Kralj Petar i Kraljević Đorđe, Petar Mrkonjić
26. Portreti Kraljević Danila A. Kostudića, J. Vrbice, Š. Kostudića, F. Vukmirovića, P. Vukmirovića
27. Jubilarni portret 1910. g. Kralja Nikole, u Vlad. Domu Kr., Nikole, Vladika Danilo
28. Dvjesto godina Careva laza i dr.

BIBLIOGRAFSKI PRILOG

(Prepis koji je zabilježio lično svojom rukom slikar Mihailo Vrbica)

1878—1880 I i II r. osn. škole završio na Njegušima; 1881—1883, III i IV raz. os. šk. u Podgorici. 1884—1886 I i II raz. gimnazije u Cetinju; 1886. g. završio kurs pešadijske of. škole u Nikšiću. 1890—1892 srednju živopisnu školu u Serg. Posadu Mosk. gubernije, a 1892—1900. III, IV, V i VI raz. Srednje; I, II, III i IV tečaj Velike škole lijepih vještina: **Učilište Živ., skulpture i arhitekture** u Moskvi. Po završetku figurnog klasa na godišnjem ispitu 1896 godine, za svoj umjetnički rad, Odlukom Savjeta umjetničkog društva u prisustvu profesorā Učilišta udostojen sam zvanja učitelja u ruskim gimnazijama. (Vidi svjedočanstvo od 25. septembra 1899. g. broj 1900, 27. aprila. Na godišnjem ispitu — konkursu školske 1898—9, kao i škl. 1899—900, godine na Konkursu za umjet. radove nagrađen sam dvema **Srebrnim** medaljama, a na završetku škole 27. aprila 1900 god. Diplomom Vel. škole lijepih vještina.

U rubrici: Položeni prof. ispit odno. učit. ispit.:

I Praktične i teorijske ispite po Živopisu aprila 1897. god. u vezi sa diplomom i zvanjem učitelja vještina u gimnazijama. Svi **učitelji** u Rusiji su nastavnici u gimnazijama — profesori.

II aprila 1900 praktične i teorijske ispite u vezi sa zvanjem i **diplomom akademskog slikara** (Hudožnika u Moskvi na Akademiji koja je u rangu Univerziteta. (Vidi akt Ruske Misije u Beogradu)

U Barskoj Kandumti pisao sam pauziranje u službi od februara 1901 do septembra 1902. i

Sruka: Crtanje i kalig. u **realkama** i humanim srednjim školama.

S p i s a k

(M. V.) (mojih) umjetničkih radova od 1896. do 1914. godine:

1. Poplava u Zeti 1896. g. — studija u skici
2. S obrazom se povratio sine
3. Psihološke studije priložene Dačkom akademskom umjetničkom društvu 1896. u Moskvi: Tuga, Gnjev, Prezir, Stid, Ludilo, Gordost i Strah
4. Očajanje — psihološ. studija u skici
5. Božji sud, Primirje krvne osvete, Zbogom — studije u skici
6. Radovi: Ranjeni Crnogorac, slika prodana u Moskvi na akad. izložbi
7. Donji Ostrog (Manastir Ostroške klisure) prodana na dač. akad. izložbi u Moskvi
8. Stari pisar
9. Spomenica 200. godišnjice dinastije Petrović Njegoš, svih vladara naziva se u Kralj. dvoru
10. Pogled na Đinovo brdo i Novi dvor — svojina M. Popovića
11. Pogled s Belvedera, Skadarsko jezero u Kralj. Novom Dvorcu
12. Diploma Društva za potpom. zanata i trg. u Crnoj Gori
13. Pogled na pristan barski
14. Portret arcibisk. Milinkovića, nagrađen medaljom na Lond. balk. izložbi
15. Pogled na Topolicu
16. Osvajanje Nikšića
17. Kralj Nikola, Portret Vojvode Vukana, Voj. Šaka, Voj. Đura, Vojvode Miljana, Kom. C. Saulića, Serdara Jola, Kom. Begović, Otac Hristifor, Miloš Saulić i mnogo drugih portreta
18. Stogodišnjica od rođj. Petra II Njeguša, po reprodukciji
19. Spomenica Petra II Petrovića Njeguša
20. Ropstvo Vladike Danila
21. San Vuka Mandušića, svojina prof. Pavla Popovića
22. Njegošev portret, svojina Pavla Popovića

artistic colony on international visual art manifestations: Mulenium Exhibition in Budapest, 1896; International Exhibition in Copenhagen, 1897; Austro-Hungarian Exhibition in Petersburg, 1899; World Exhibition in Paris, 1900; Exhibition of Croatian Artists in Prague, 1903; as well as high personal recognitions that Vlaho Bukovac was awarded on Venetian Biennales held in 1897, 1901 and 1903, first Secession Exhibition in Vienna, 1898, and Bukovac's one-man exhibition in Vienna, 1903. Besides their artistic value, these presentations meant a certain political recognition of the Croats having steadily pointed by separate exhibitions, to their autonomy within the Habsburg Monarchy and simultaneously involving the situation in Croatia, where a conservative campaign against the artists eventually made Bukovac to leave the country and his artistic colony to disperse.

Katarina Pavlović

ATTEMPTS AT MODERNIZATION OF SERBIAN PAINTING

It is known that for centuries, historical circumstances had influenced Serbian painting making it quite conservative, and that few individual attempts at modernization had no significant results. It was only Nadežda Petrović who really succeeded in the adoption of European achievements. Together with German painters, she created expressionism in Munich. It is vaguely suggested that, as early as 1915, she also committed herself to abstractionism. However, even if this cannot be stated for sure, numerous facts reveal that abstractionism was initiated in Belgrade at the beginning of 1930ies (Bijelić, Petrov). Accordingly, there were artists who might have achieved the European level but obstructions were laid along their way by the general course of the development of our culture, the consequences of which appear to also entail effects on the present state of visual arts.

Jelica Ambruš

VISUAL ART IN OSIJEK, 1900—1940

Visual art in Osijek, 1900—1940, constituted an integral part of the Croatian visual art of that period of time. First period, until 1918, was characterized by the beginning of modernism, developed within the frames of Austro-Hungarian government and was introduced by the generation of our artists educated in Vienna, Prague, Munich and Paris. Second period lasted between two wars, 1918—1940, when the development of modernism was resumed in the newly formed state. Osijek is a town with a rich visual art tradition from the 18th and 19th century. In the 20th century, the visual art activities in the town were intensified and better organized. From 1909 until 1929, the Club of Croatian Writers and Artists, with a Section of Visual Arts, was active in Osijek, from 1920, the Society for Promotion of Science and Arts, with a Section of Visual Arts, and the Society of Visual Artists of Osijek, and from 1933 until 1944 the Mursa Archeological Club, were also active in Osijek. The General Secondary School in Osijek was the first real source of talents in visual arts. Activities of private art schools were also of utmost importance. Exhibitions were more frequently organized, ent-

ailing the appearance of visual art criticism, patronage and collecting. Book get up within fruitful publishing activities should also be mentioned here.

Branka Belan

DIMITRIJE MARKOVIĆ (1853—1919)

Dimitrije Marković was born in 1853, in Rijeka, where he completed six classes at the General Secondary School, then enrolled the College of Forestry and Agriculture in Križevci. He studied painting in Vienna and Florence. From 1879, he worked in Osijek as a teacher of drawing at the Royal General Secondary School.

He lived in Osijek for 30 years, as a well-known figure and recognized painter. In 1910, he moved to Zagreb, where he died in 1919. He left behind a series of portraits of known persons of the time, painted in the spirit of academic realism.

Emma Radulović, Vladislav Ristić

WAR PAINTERS' TASKS AT THE SERBIAN ARMY SUPREME HEADQUARTERS, 1914—1918, ACCORDING TO ARMY DOCUMENTATION AND MILAN A. MILOVANOVIC'S WORKS OF ART

A document entitled Instructions for Use of War Painters Allocated to Supreme Units Headquarters on Battlefields, signed by duke Putnik, chief-of-staff, contains instructions for war painters' activities.

The original army documentation of Milan A. Milovanović, stored kept at the National Museum in Kruševac, allows not only the actual orders to the painters for «screening» of the battlefields but also the movements, and exact date and time of painting particular events to be recalled.

Besides their documentary value, the works of art of Milan A. Milovanović from the 1914—1915 period, i.e. a few oil-paintings and a number of croquis and drawings preserved are, beyond doubt, also of a considerable visual value.

The time of his recovery in Italy and in the south of France (1916—1919), when all his endeavors were focused on the resumption and realization of his painting concepts initiated before World War I, was the actual peak in Milovanović's creativity.

Milovanović's painting as well as the war painters' work in general, were actually rehabilitated by the exhibition of the Society of War Painters and Sculptors 1912—1918, held in Belgrade in 1940.

Stanka Tanja Đurović

THE PAINTER MIHAILO VRBICA

Mihailo Vrbica is the only Montenegrin painter graduated from the Moscow Academy of Art. He was a painter at King Nikola's court. After World War I, he was deprived of the professorship, retired too early and died in 1937, ununderstood and completely forgotten. Current fine arts critique should not pass over in silence this unexplored but above all valuable opus of landscapes, portraits and figurative compositions of this painter.